

General-pukovnik
NIKOLA PEJNOVIĆ

Vojno organizovanje u narodno-oslobodilačkom ratu

Metodičke napomene

Prema svom suštinskom određenju naša tema se odnosi samo na jedan, mada veoma značajan, problem strategije narodnooslobodilačkog rata koji se tiče završnog stepena organizacije naših oružanih snaga i njihovu ratnu veštinu u završnom periodu rata.* Taj period od početka stvaranja armija do kraja narodnooslobodilačkog rata iznosi, približno, deseti deo njegovog ukupnog vremenskog trajanja. Ovom prilikom nije nam namera da se bavimo opisivanjem događaja i dokazivanjem činjenica, budući da su istorijske slike i prikazi tih zbivanja, u osnovi, dovršeni i da se na tom planu ništa bitno ne može izmeniti. Ovo ističem zbog toga da bih konstatovao da naša današnja uloga kao bivših aktera, bez obzira što to predstavlja susret sa istorijom, nije svedočenje i reminiscencija o preživljenom već pokušaj da doprinesemo stvaranju meritornih kritičkih ocena i sudova o smislu, značaju i rezultatima naših vojnih poduhvata u toku prvih nekoliko meseci u 1945. godini. Podrazumeva se da ono što ćemo ovde izneti neće biti bazirano samo na našoj memoriji već i na novim spoznajama tadašnjih uslova, odnosa i procesa.

Polazeći od takvog poimanja predmeta naše današnje rasprave izuzetno je značajno učiniti za ovu priliku dve metodičke napomene.

Prva se tiče odnosa celine i delova i to podjednako u predmetnom i u vremenskom smislu. Predmetni orijentir podrazumeva da

* Ovo je prošireno autorovo izlaganje na okruglom stolu: »Armije u strategijskoj koncepciji NOR-a i revolucije«, od 15. januara 1985. godine.

se sem vojne sfere, čiji jedan segment danas razmatramo, u fokusu stalno drži i šire okruženje koje se odnosi na rat u celini i druge fenomene od značaja za vojno stvaralaštvo. Ni jedan vojni problem u ratu, pa ni u našem narodnooslobodilačkom, nije moguće oceniti i objasniti samim sobom, a pogotovo je to nemoguće kada se radi o krupnim strategijskim pitanjima, kakva su ova koja danas razmatramo. Vremenska celina imperativno nalaže da se u istorijskoj optici stalno drži čitav lanac događaja u narodnooslobodilačkom ratu od početka do završetka njegovog trajanja. U našem slučaju, celina više i konkretnije objašnjava delove nego obrnuto, a objektivne ocene su bez celine apsolutno neostvarive.

Druga napomena se odnosi na dijalektiku rata i specifične uslove u kojima su se određeni poduhvati preduzimali, naročito oni koji se tiču formiranja armija kao krupnih vojnih sastava. Kompresija istorijskih zbivanja u ratu je bila izuzetno snažna, što je zahtevalo skraćene procene i brze odluke u uslovima velikih naprezanja, neizvesnosti i stalnih opasnosti. Učestalost promena u ratu i u miru nije moguće upoređivati, što uslovljava principijelne razlike u metodama izvođenja ratnih i mirnodopskih reorganizacija i preformacija. Zbog toga, njihova kritička dimenzija mora strogo, i dokraja korektno, biti zasnovana na proceni tadašnjih uslova i faktora, a ne na retrospektivnim idealizovanim slikama zbivanja, zasnovanim na teorijskim analizama i kriterijumima stvorenim za drugačija vremena.

Bitne karakteristike Titove delatnosti na stvaranju vojne organizacije

Prethodne napomene metodološko-teorijskog karaktera odnose se na udaljenije prilaze našoj temi i služe kao početno usmerenje, bez obzira na to da li smo ih definisali na ovaj ili drugačiji način. Sledećim naznakama bitnih principa naše vojne organizacije u narodnooslobodilačkom ratu stvorićemo bliže okvire našoj temi i oslonac za čvršće zaključivanje. Ukoliko pomenute naznake i po značaju ne budu izložene odgovarajućim redosledom, nadam se da to neće predstavljati veliki nedostatak, uz uslov da se celina strategijskih principa i prema karakteru i prema nivou ne naruši.

1. Stalna usmerenost da se na planu vojne organizacije kreće od nižih ka višim, od sitnijih ka krupnijim, od lokalnih ka onim od šireg značaja, od statičnih ka pokretnim i manevarskim jedinicama i oblicima, uz istovremeno zadržavanje svih prvobitnih oblika i načina organizacije za prostore i uslove kojima su i dalje odgovarali

— predstavlja najvidljiviji pečat Titove organizacione orijentacije. Nije se, dakle, radilo o potpunoj negaciji postojećih već o njihovom prevazilaženju kao opštih i jedinih formi organizacije i menjanju njihovog značaja na skali stratezijskih prioriteta. Tito je na vreme i vidovito odbacio gerilu, kako gradsku tako i seosku, i prihvatio partizansku orijentaciju iz koje će veoma brzo stvoriti Narodnooslobodilačku vojsku Jugoslavije kao bazično rešenje naše vojne organizacije u ratu. Odbacio je, takođe, preuranjeno formiranje brigada, nagoveštavajući njihovo organizovanje kada za to dođe trenutak. Kao što je poznato, situacija koncem 1941. godine ubrzala je ostvarenje toga čina.

Od početka narodnooslobodilačkog rata do danas u razvoju naših oružanih snaga moguće je označiti pet krupnih perioda i njima odgovarajućih stepena organizacionog oblikovanja. Ti periodi su sledeći: a) početno partizansko ustrojstvo; b) formiranje i razvoj Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije; c) stvaranje Jugoslovenske armije; d) preimenovanje Jugoslovenske armije, uz poznate inovacije, u Jugoslovensku narodnu armiju; e) stvaranje dva dela i dve vrste jedinstvenih oružanih snaga — Jugoslovenske narodne armije i Teritorijalne odbrane. S obzirom na naše tematsko usmerenje treba odmah da uočimo da armijski sastavi kao forma organizacije postoje u tri zadnja od pet pomenutih perioda, od kojih nas, za ovu priliku, najviše interesuje treći, koji se odnosi na završnu fazu narodnooslobodilačkog rata. Ovakva globalna konstatacija neizbežno za sobom povlači i drugu — da u toku narodnooslobodilačkog rata ni u najtežim situacijama nismo pribegavali vraćanju na pređašnje organizacione forme već smo se na planu organizacionih rešenja stalno kretali uzlaznom linijom. Otežani uslovi i povremene krize, kojih je bilo, mogli su samo da usporavaju organizacionu transformaciju oružanih snaga ali nikad da prouzrokuju principijelno drugačija stratezijska rešenja. Kritički se može suditi da smo negde zakasnili a negde i uranili u stvaranju pojedinih jedinica ali to nije narušavalo principe o kojima je reč već je bilo izraz konkretne i lokalne prakse, a ponekad i neodgovarajućeg načina realizacije pomenutih principa. Istorijskog poređenja radi, Vijetnamci su svoje divizije i pukove u određenom periodu vraćali na bataljonske nivoe, a Kinezi su svoju Četvrtu armiju organizaciono disperzirali praveći od nje partizanske baze i lokalne odrede.

Postepenost i neprekidnost organizacionih procesa u razvoju oružanih snaga u narodnooslobodilačkom ratu čine jedno od glavnih obeležja naše vojne istorije u tom periodu. Tito nije čekao da celina ili veći deo vojnih snaga i pokreta u zemlji sazru do određenog višeg

stupnja vojnog organizovanja već je onaj deo koji je prednjačio u razvoju i snazi organizaciono uzdizao i na taj način postizao nekoliko paralelnih ali istovremeno i krupnih ciljeva. Stečena i u praksi proverena dragocena iskustva kasnije su najšire koristili i svi drugi sastavi. U tim početnim sastavima pravovremeno su osposobljavani rukovodeći kadrovi koji su kasnije upućivani na više funkcije u nove ili do tada već postojeće jedinice. Moralni podsticaj tih kadrova rukovodstvima i snagama u pojedinim delovima zemlje bio je od posebnog značaja za njihovo mobilisanje na još veća pregnuća u daljem razvijanju vojne organizacije. U početku 1942. godine imali smo samo jednu brigadu a koncem te godine trideset, a takva postupnost je karakteristična i za formiranje divizija i korpusa. Numerički redosled naših brigada, divizija, korpusa, pa čak i armija, predstavlja istorijski indeks razvoja narodnooslobodilačke borbe na jugoslovenskom prostoru. Osnovni pokretački motiv navedene organizacione prakse i principa sa kojima su se Tito i Vrhovni štab rukovodili predstavljaju nacionalnooslobodilački i revolucionarni ciljevi narodnooslobodilačkog rata. Oni su i uticali na to da vojna organizacija bude iz naroda izvedena, a njeni vojni ciljevi stalno radikalni kako po zadacima tako i po načinu i intenzitetu organizacionog izrastanja. Kao što nismo čekali da nas drugi oslobode, isto tako nismo kopirali tuđa rešenja i robovali stranim organizacionim uzorima.

2. Svi delovi i institucije oružanih snaga u svim oblicima organizovanja i na svim stepenima razvoja predstavljali su po svom karakteru istovremeno lokalne, regionalne, nacionalne (republičke) i jugoslovenske narodnooslobodilačke i revolucionarne snage i borbenne sastave, bez obzira gde su se nalazili i kada su stvoreni. Izuzetak čini formiranje armija koje, prema sastavu, nazivu i po potčinjenosti vrhovnom komandnom stepenu, poprimaju isključivo opštejugoslovenski karakter. Partizanski odredi su stvoreni u lokalnim okvirima i prema njihovim atributima dobijali su nazive (Valjevski, Kozarački, Ozrenski, Bilogorski, Skopski itd.), ali su istovremeno predstavljali organske i sastavne delove regionalne, pokrajinske i nove jugoslovenske vojne organizacije. I većina brigadnih vojnih sastava razvila se iz lokalnih okvira, a ti sastavi označavani su regionalnom ili republičkom brojnom oznakom (1. krajiška, 1. dalmatinska, 10. hercegovačka, 4. kordunaška, 16. banijska i dr.), a izuzetak čini šest prvoformiranih brigada koje su od početka nosile jugoslovensku brojnu oznaku (1. i 2. proleterska, 3. sandžačka, 4. i 5. crnogorska i 6. istočnobosanska). Prema radijusu dejstava brigade nisu bile vezane za određenu teritoriju. Numeracija divizija i korpusa od početka i u celini imala je opštejugoslovenski redosled, bez obzira što su ti sas-

tavi pored numeričke, nosili i bliže geografske oznake (14. slovenačka, 16. vojvođanska, 9. dalmatinska, 21. srpska divizija itd. ili, 7. slovenački, 12. vojvođanski, 3. bosanski, 8. dalmatinski korpus, itd.). Novostvoreni armijski sastavi nisu mogli nositi ni regionalne ni republičke nazive, pošto se radilo o visokom stupnju ukрупnjavanja i organske integracije koji se izdigao iznad regionalnih i nacionalno-pokrajinskih razmera i direktno je bio potčinjen vrhovnom centralnom komandnom stepenu.

Stvaranjem nacionalnih (republičkih) glavnih štabova, a ponegde i nacionalnih vojnih sastava (muslimanska, srpska, crnogorska, slovenačka brigada), uz isticanje odgovarajućih nacionalnih amblema (često i oba — jugoslovenski i nacionalni), iskazivan je oslobodilački i patriotski karakter jedinica u skladu sa karakterom naše borbe, dok je postojanje organizacije Komunističke partije i Saveza komunističke omladine Jugoslavije u jedinicama, uz legalno postojanje institucije politkomesara (o kojoj bi trebalo šire govoriti u drugom kontekstu), označavalo njihovu revolucionarnu dimenziju u skladu sa ciljevima socijalističke revolucije u nerazdvojnem jedinstvu sa narodnooslobodilačkom borbom. Uostalom, patriotsko i revolucionarno u našim uslovima je bilo neodvojivo, budući da je svaki patriotski čin značio i revolucionarni postupak kao i obratno. Antinomije nije moglo biti. Stvaranjem odgovarajućeg broja proleterskih vojnih sastava (brigada, divizija, korpusa), kao elitnih jedinica dokazane borbene vrednosti i političke svesti, posebno su naglašavani naši društveni ciljevi, bez štete po širinu pokreta i oslobodilačku misiju oružanih snaga.

Takav princip vojne organizacije bilo je moguće prihvatiti i primeniti zbog postojanja jedinstvene Komunističke partije Jugoslavije i zbog njene rukovodeće uloge u pokretu i revoluciji. Pravovremeno formiranje Glavnog, a zatim Vrhovnog štaba sa poznatim aktivnostima i opštejugoslovenskim prerogativima, obezbedilo je, pored svih razlika i specifičnosti i svih teškoća u okupiranoj i raskomadanoj zemlji, jedinstvo komandovanja i efikasno stvaranje, usklađivanje i usmeravanje naše vojne organizacije i njenih ukupnih borbenih dejstava.

3. U okviru jedinstvene vojne organizacije od početka su egzistirale njene dve relativno odvojene komponente — operativna (manevarska) i teritorijalna. Na prvi pogled može izgledati da se ne radi o nečem posebnom, što već nije poznato iz klasične vojne strukture, dok u suštinskom smislu tu ima i sličnosti i razlika. Bitna razlika je u tome što je naša vojna teritorijalna organizacija bila vezana ne samo za nadležnu vojnu strukturu već, u istoj meri, i za organizaciju

vlasti i političke organizacije na terenu i predstavljala je sponu između naroda i njegovih operativnih vojnih sastava. Kada bi se narod nekog kraja, zbog borbenih potreba u drugim krajevima zemlje, morao da rastane od svojih domaćih operativnih sastava, osećao je potrebu za domaćim teritorijalnim snagama i nije dozvoljavao da bez njih, ni privremeno, oстане. Međutim, operativni sastavi nisu mogli ni dejstvovati ni opstati bez odgovarajuće pomoći teritorijalnih punktova (kao što su: sanitetske, intendantske, tehničke i druge baze), niti uspešno dejstvovati bez oslonca na lokalne teritorijalno-partizanske snage. Na jednoj strani, imali smo strukturu štabova, institucija i jedinica, kao što su: glavni štabovi, štabovi korpusa i zona, vojnih područja sa pomenutim bazama i komandama mesta, zatim partizanske odrede i razne diverzantske i udarne grupe, čija mreža je stalno pokrivala određene prostore. Na drugoj strani, postojali su operativni sastavi jačine brigada, divizija, operativnih grupa i sličnih sastava eksteritorijalnog karaktera i najšireg radijusa dejstva. Stvaranjem armija, oslobođenjem zemlje i organizacijom države ova slika se preinačuje u skladu sa zahtevima novog vojnog i šireg državnog organizovanja. Proći će više od dvadeset godina da bismo, u skladu sa novim društvenim reformama i povećanim spoljnim opasnostima, u okviru pomenutog petog perioda organizacionog razvoja naših oružanih snaga, vratili Teritorijalnu odbranu sa republičkim, zonskim, regionalnim, opštinskim i mesnim štabovima, jedinicama i ustanovama, kao potvrđeno istorijsko iskustvo. Operativna komponenta je zadržala federativnu, opštejugoslovensku ulogu i značaj, a time su obe u međusobnom odnosu znatno autonomnije u poređenju sa ratnom praksom.

4. Tesna i neprekidna uslovljenost vojne organizacije i ratne veštine u toku celog narodnooslobodilačkog rata predstavlja jednu od bitnih karakteristika za obe pomenute kategorije. Suština te karakteristike opredeljena je oblikom našeg rata i oružane borbe u njemu, koja je, kao što se zna, uključivala partizanska dejstva najširih razmera, kombinovane manevarske bojeve i operacije u najdužem periodu rata i, konačno, primenu frontalnog oblika oružane borbe kao dominantnog u završnoj fazi rata, uz primenu svega racionalnog iz prethodnog partizanskog i manevarskog oblika oružane borbe. Takva strategija je presudno determinisala karakter i snagu naših vojnih sastava. Njihova zbirna karakteristika sadrži elemente lakih i pokretnih jedinica manevarske i udarne snage za primenu ofanzivnih i iznenadnih udara na relativno krupne protivničke snage i objekte. Partizanski odredi, brigade i divizije oličavali su takve naše snage i udovoljavali objektivnim potrebama specifičnog ratišta i naše ratne

veštine. Postojanje korpusa omogućilo nam je primenu odlučujućih sudara na taktičkom i operativnom nivou, dok su armije formirane u momentu kada je protivnika trebalo, u odlučujućim strategijskim sudarima, definitivno poraziti. Razvoj i jačanje vojne organizacije bili su najbolja škola za obrazovanje i uzdizanje velikog broja naših vojnih kadrova koji su kroz praksu, uz neznatna teorijska znanja, postajali vrsni komandanti i zapažene vojskovođe. Materijalni uslovi, izraženi nedostatkom oružja, opreme i municije, predstavljali su tokom čitavog rata otežavajući i ograničavajući faktor za naše vojno organizovanje sve do stepena armije, ali nikad nisu predstavljali prepreku za dalje organizaciono izrastanje. Prelaskom na armijski stepen udruživanja i komandovanja pojavili su se problemi u artiljerijskoj, tenkovskoj i avijacijskoj podršci, kao i teški zadaci u obavljanju transporta i pozadinskog obezbeđenja u celini. Te narasle potrebe nisu mogle biti razrešavane zaplenjivanjem od protivnika, kao što smo do tada činili, već smo se delimično morali orijentisati na savezničku materijalnu pomoć, bez koje se ne bi moglo uspešno pristupiti formiranju armija kao najkrupnijih organizacionih celina.

O formiranju armija

S pravom se može tvrditi da smo stvaranjem armija, i ujedno Jugoslovenske armije i Jugoslovenske mornarice, izvršili veličanstven čin po istorijskom i strategijskom značaju ravan onom kakav je učinjen otpočinjanjem oružanih narodnih ustanaka na tlu porobljene i raskomadane Jugoslavije 1941. godine. Tada smo nekima mogli izgledati kao bespomoćni i usamljeni avanturisti, a početkom 1945. godine držali smo strategijski deo jedinstvenog evropskog fronta zajedno sa saveznicima, spremni za ostvarenje konačnog cilja — pobe nad neprijateljem i oslobođenje zemlje. U toku tri i po godine neviđenih teških borbi, bez ičije pomoći sa strane, stvorili smo vojsku koja je bila sastavljena od 54 divizije i drugih borbenih delova svrstanih u 18 korpusa, sa odgovarajućim pomorskim i vazduhoplovnim snagama, u ukupnoj jačini od oko 800 hiljada ljudi. Takvih poduhvata u svetskoj istoriji nema puno. Određenu simboliku čini i okolnost da smo Prvu armijsku grupu stvorili na prostoru Srbije, upravo tamo gde su okupatori i kvislinzi pripremili i izveli prvu neprijateljsku ofanzivu i uz bestijalan razračun sa golorukim narodom potisli naše snage u druge krajeve zemlje.

Mnogobrojni uzroci i različiti razlozi uslovili su prelazak na viši stepen naše vojne organizacije, baš u vreme kada su za to bili sa-

zreli neophodni uslovi. Oni su, kao i obično, političkog i vojnostrategijskog karaktera, mada među njima nema jasnog razgraničenja, budući da su se međusobno najtešnje uslovljavali. Približavanjem kraju rata oštrije se nametalo pitanje stvaranja jedinstvene vlade Demokratske Federativne Jugoslavije na bazi sporazuma Tito — Šubašić, povezano sa zaključcima Teheranske konferencije i, s tim u vezi, pitanje našeg međunarodnog priznanja.¹ Bez obzira na unutrašnju snagu našeg pokreta ovaj aspekt naše pozicije predstavljao je zadatak primordijalnog značaja. Borba za međunarodni status Jugoslavije kao nove i jedinstvene države neminovno je nalagala još veće unutrašnje jačanje, viši stepen unutrašnjeg jedinstva i integracije i što širi politički uticaj na mase i njihovu borbenu i revolucionarnu mobilizaciju. Organizacija jedinstvenih i na jugoslovenskom nivou integrisanih oružanih snaga, odnosno Jugoslovenske armije, predstavljala je imperativ prvog reda. Kao što smo već istakli, armije predstavljaju prvi stepen u našem dugotrajnom vojnom organizovanju u narodnooslobodilačkom ratu koji nije bio lokalnog, regionalnog, nacionalnog ili republičkog (zemaljskog) karaktera, već i formalno i stvarno samo jugoslovenski. Organizacija korpusa sa glavnim štabovima predstavljala je Narodnooslobodilačku vojsku Jugoslavije, ali ne i Jugoslovensku armiju. Uostalom, ni sadašnja organizacija Teritorijalne odbrane nije identična organizaciji Jugoslovenske narodne armije. Prva je u jurisdikciji republika i drugih društveno-političkih zajednica, a druga je u isključivoj nadležnosti Federacije. Dakle, borba za unutrašnje jačanje i međunarodno priznanje Jugoslavije tražila je viši stepen zbližavanja, vojnog udruživanja i zajedničkog izražavanja ciljeva narodnooslobodilačke borbe preko jedinstvenih državnih formi i institucija.

Naša situacija na međunarodnoj i unutrašnjoj sceni u to vreme još uvek nije dozvoljavala bezbrižan i opušten odnos prema različitim planovima i namerama mnogobrojnih protivnika. Na Zapadu se još nisu bili pomirili sa ciljevima naše revolucije da stvorimo novu federativnu socijalističku republiku, niti sa našim namerama da u sastav matice zemlje povratimo ranije prigrabljene delove našeg nacionalnog tla, kao ni sa ispoljenom odlučnošću da branimo samostalnost i međunarodnu ravnopravnost. U više varijanti pripremane su opcije koje su računale na unutrašnje kontrarevolucionarne snage, kao što su: četnici, ustaše, i Pavelićevo i belogardejsko domobranstvo, u sprezi sa crkvom i Vatikanom, i uz aktiviranje pristalica Mačeka i

¹ I u ovoj godini, kao i mnogo puta ranije, oglasili su se veliki »istino-ljupci« koji istoriju uvek rado trampe za poslušnost — sa tvrdnjama da smo na listi antifašističkog doprinosa iza Mađara, Rumuna i Bugara.

njemu sličnih kod drugih naroda. Zloslutno smo podsećani na »dobre strane« bivše podunavske federacije. Na zajedničkom planu politike i strategije velikih pojavile su se poznate ideje o »fifti-fifti« pode-
lama, što se moglo i tada nazreti u preporukama o proširenju Anti-
fašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije i o stvaranju za-
jedničke vlade, kao i po mnoštvu drugih indikatora. Jednu od gla-
vnih kontramera, i uvek u ratu najsigurnije sredstvo, Tito je video
u stvaranju krupnih sastava naših oružanih snaga i u pravom tren-
utku — Jugoslovenske armije. Vredno je, usput, zapaziti da njen
naziv ne sadrži ništa od revolucionarne i socijalne ornamentike (na-
rodna, crvena, radnička, pa ni oslobodilačka), pošto tada to nismo ni
formalno mogli učiniti. U to vreme najvažnije je bilo da se dovrši
oformljenje jedinstvene države i da se izvojuje njeno međunarodno
priznanje, pod vođstvom onih snaga koje su je i stvorile.

Prema tome, i spoljne i unutrašnje potrebe zahtevale su, upravo
u vreme kada je do toga i došlo, stvaranje Jugoslovenske armije, a to
je bilo jedino moguće stvaranjem armijskih sastava sa divizijama na
frontu i korpusima u pozadini protivnika. Ovaj fenomen zahteva ne-
što šire obrazloženje, kako radi istorijske ocene, tako i radi isku-
stava i savremenih i budućih potreba.

a) Vrhovna komanda nije mogla efikasno funkcionisati sa tri-
deset operativnih kanala na direktnoj vezi i potčinjenosti (18 kor-
pusa, šest glavnih štabova, Komanda Ratne mornarice, Komanda
Ratnog vazduhoplovstva, Komanda Korpusa narodne odbrane Jugo-
slavije, vojne uprave itd.). Glavni štabovi, zbog svoje drugačije na-
mene i karaktera, nisu bile komande koje bi se mogle izvesti na front
radi rukovođenja i komandovanja u uslovima frontalne upotrebe ope-
rativnih i strategijskih grupacija. Tadašnji strategijski raspored naših
borbenih snaga i dotadašnja iskustva oružane borbe nedvosmisleno
su upućivali na dvojni raspored i na primenu dvojnog oblika oru-
žane borbe. To je značilo zadržavanje snaga na svim prostorima na-
šeg ratišta i na prihvatanje i primenu frontalnih dejstava sa glav-
ninom snaga, i dejstava u pozadini protivnika sa delom do tada or-
ganizovanih borbenih sastava u vidu korpusa, divizija, brigada, par-
tizanskih odreda, pa čak i samostalnih udarnih i diverzantskih grupa,
sličnih onima iz početnog perioda rata. Kao značajna dimenzija dej-
stava u našoj pozadini, jesu borbe sa ostavljenim delovima i grupa-
cijama raznolikih kvislinga. U završnom delu rata radilo se o tri vrste
i tri dela oružanih snaga (Jugoslovenska armija, vojni sastavi pod
komandom glavnih štabova i Korpus narodne odbrane Jugoslavije).
Kinezi, na primer i sad imaju tri dela oružanih snaga — Kinesku
narodnu armiju, teritorijalne (provincijske) snage i Narodnu miliciju.

b) Iako je od formiranja i upotrebe armija prošlo 40 godina, još uvek ima pojedinačnih mišljenja i ocena koje na osnovu nedokazanih hipoteza pokušavaju da dovedu u pitanje punu opravdanost prelaske na frontalna dejstva u onoj strategijskoj širini i sa onoliko angažovanih snaga. Dakle, pitanje se ne odnosi, ili ne bar direktno, na ovakvu ili onakvu ocenu nove vojne organizacije u vidu armijskog stepena organizacije i komandovanja, već se tiče odnosa prema frontalnoj komponenti oružane borbe u tadašnjim uslovima naše strategijske situacije.

S tim u vezi, neophodno je, makar i najkraće, ukazati na neke činjenice: (1) u vreme stvaranja armija skoro polovina zemlje je bila definitivno oslobođena, što znači da je i frontom morala biti zaštićena; (2) u oslobođenom delu zemlje nalazio se i glavni grad sa centralnim ustanovama i stranim predstavništvima, čije bi ugrožavanje dovelo do mnogih komplikacija sa nesagledivim posledicama; (3) sadejstvo sa saveznicima, posle uspostavljanja fizičkog dodira s njima, nije se moglo realizovati kao ranije, putem zajedničkih udara na komunikacije i važne objekte, ometanjem protivničkih pokreta i manevra i delimičnom vazduhoplovnom podrškom u operacijama i u snabdevanju, već se moralo bazirati, pre svega, na sinhronizovanim frontalnim dejstvima i neposrednim osloncem radi međusobne zaštite krila i bokova i planskog ostvarivanja ciljeva. To je zahtevalo, pored ostalog, planiranje i organizovanje sadejstva na najvišem nivou komandovanja; (4) na strani protivnika nalazila se brojna kvislinška grupacija kojoj bi i te kako odgovaralo nepostojanje fronta, što bi značilo i mogućnost da se u većoj meri pojavi na prostorima odakle je bila proterana; (5) veličina naših oružanih snaga, koja nam je bila potrebna ne samo radi izvođenja oružane borbe, nije ni teorijski omogućavala da se one u celini upotrebe samo u pozadini protivnika, na neoslobođenim delovima zemlje; (6) preoružavanje brojnih naših divizija i drugih jedinica, među kojima i onih armijske podrške, težim naoružanjem i ratnom opremom koju smo dobili od saveznika, i njihovo preformiranje, podrazumevali su upotrebu tih sastava pretežno u frontalnim dejstvima.

Dakle, strategijska orijentacija na frontalna dejstva širokih razmera zahtevala je takvo organizaciono ustrojstvo oružanih snaga kojem je oblik armijskih sastava jedino odgovarao, kao što je takva orijentacija odgovarala unutrašnjim i spoljnopolitičkim zahtevima tadašnje situacije.

c) Neoficijelne primedbe i pomenute hipoteze odnose se na primenjene razmere frontalnog oblika oružane borbe, a posredno i na stvaranje armija. One se obrazlažu sa nekoliko raznorodnih i parci-

jalnih argumenata: (1) relativno visokim gubicima u živoj sili koje smo pretrpeli; (2) dugotrajnim boravkom u poziciji strategijske odbrane (4—5 meseci); (3) rasformiranjem glavnih štabova na oslobođenim delovima zemlje, kao vojnih reprezentanata republičke državne organizovanosti.

Na žalost, činjenica je da smo u poslednjoj godini rata imali relativno velike gubitke u živoj sili manje-više u svim jedinicama, a naročito pri frontalnom probou utvrđenih protivničkih položaja. Gubici su bili uslovljeni neobučenošću boraca, starešina i štabova za izvođenje frontalnih dejstava, što se naročito odnosilo na novopridošle borce koji nisu imali nikakvo, ili nedovoljno ratno i borbeno iskustvo. Situacija je bila još više otežana zbog nepovoljnih terenskih uslova na golim ravnicama Vojvodine i Slavonije, spleta rečnih tokova (Dunava, Save, Drave, Bosuta, Bosne i Ilove), gde su izvođena borbeno dejstva kao i nepovoljnih klimatskih uslova (zima). Nedovoljna ili simbolična vatrena podrška (artiljerijska, tenkovska, avijacijska), čak i tamo gde su postojala oruđa ali ne i municija i gorivo, još više je usložavala te nepovoljne uslove. Konačno, radilo se o neprijatelju koji je bio ne samo borbeno prekaljen i iskusan već se, svestan neumitnog poraza, borio sa još većim fanatizmom, težeći da nam nanese što više žrtava. Uz sve razumevanje i uz najdublji ljudski i ratnički pijetet prema našim palim borcima, ni sa ove distance se ne može sagledati drugačija strategija koja bi bila izvodljiva u tadašnjim opštim i posebnim uslovima. U ratu jedinice su morale ići u borbu sa više ili manje prethodne obuke i uz pomoć sredstava kojima su raspolagale. Međutim, politički i strategijski razlozi diktirali su dominantan oblik oružane borbe i način izvođenja borbenih dejstava. Po svemu izgleda da se negativan odnos prema frontalnom načinu izvođenja borbenih dejstava više bazirao na psihološkom faktoru zasnovanom na partizanskoj nostalgiji, nego na realnoj proceni uslova i odnosa snaga. Sličnih problema je i ranije bilo, kao na primer, prilikom napuštanja uže zavičajne teritorije radi izvođenja dejstava tamo gde su strategijske potrebe to zahtevale. Odnos snaga na našem ratištu u vreme poslednjih meseci rata predodredio je postupke, dinamiku, tempo i konačne rezultate.

Ocena da smo izgubili mnogo vremena u frontalnim dejstvima pre završne ofanzive suprotna je prethodnoj o gubicima. Ranije forsiranje ofanzive sa probom fronta u zimskim uslovima i sa manje vremena za borbenu pripremu dovelo bi do još većih gubitaka. Poraz neprijatelja na našem prostoru direktno je bio uslovljen našim i savezničkim zajedničkim operativnim planovima i u osnovi ništa se ne bi moglo izmeniti drugačijim načinom strategijskih postupaka. Ostaje,

dakle, nepotvrđena teza da smo težišnim angažovanjem u pozadini protivnika, mogli sa manje žrtava i za kraće vreme postići definitivnu pobedu nad protivnikom.

Argumenat koji se odnosi na tvrdnju da je pojava armija u strukturi oružanih snaga uslovila nestanak i negaciju glavnih štabova republika i pokrajina sam po sebi je dubiozan i *post festum* politički intoniran. Pojava armija kao vojnih sastava nije bila uzrok za rasformiranje glavnih štabova, mada je formalno tako izgledalo, već je to bilo vezano za šire i dublje probleme državne i društvene organizacije. Uostalom, ponovno uvođenje republičkih i drugih štabova Teritorijalne odbrane, posle 1968. godine i njihova današnja egzistencija, svedoči da se štabovi armija i glavni (republički) štabovi ne moraju međusobno isključivati, uz društveno prihvaćene kriterijume međusobnih odnosa i uz precizirane funkcije na planu organizacije odbrane. Ipak, treba istaći da praksa takve dvojne organizacije i međusobnih odnosa, sem našeg slučaja, u svetu ne postoji i da teorija ne priznaje dvojnost komandovanja istog nivoa i sličnim snagama koje su predviđene za upotrebu na istom prostoru i na istim zadacima. To samo znači da je potrebno na vreme razraditi pravilske regulative, planska i normativna rešenja kojima će se izbeći kolizija u miru i u ratu.

Pomenuo bih još jedno iskustvo od manjeg značaja, prvenstveno moralno-tradicionalne prirode, koje sa formiranjem armija samo vremenski koincidira. Radi se o činjenici da smo u vreme formiranja armija, zbog navodne potrebe za formacijskom unificiranošću, u bataljone, brigade i divizije, uveli trojnu formaciju, a četvrte i pete bataljone i brigade rasformirali i njihovo ljudstvo raspoređivali u druge jedinice, mada popuna nije bila glavni motiv tih mera. Verovatno se radilo i o uticaju sa strane. Takva vrsta reorganizacije uvek je bila osetljiva i delikatna, pošto se radilo o jedinicama koje su do tada stvorile svoju istoriju i tradiciju i postale homogeni borbeni kolektivi sa posebnom ratničkom fizionomijom. Nije isto jedinicu preformirati ili rasformirati u ratu ili u miru. Još i sada narod i borci u pojedinim krajevima naše zemlje slave godišnjice takvih svojih jedinica i uvek se sa gorčinom podsećaju na datume njihovog rasformiranja. Jedno iskustvo više koje govori protiv vulgarne devize »ako su opanci mali seci stopala«.

*

Bez potrebe za zaključivanjem i resumiranjem, treba reći da su armije stvorene u pravom trenutku našeg oslobodilačkog i revolucionarnog rata, da su po svojim kompozicijskim sastavima (divizije)

predstavljale ujedinjujući faktor na jugoslovenskom planu i da su po kadrovskom sastavu svojih komandi značile široku afirmaciju naših do tada proslavljenih komandanata i drugih visokih vojnih starešina (sva četiri komandanta su bili španski dobrovoljci). One su slavno i pobedonosno završile svoju oslobodilačku misiju i kao završni stepen našeg vojnog organizovanja u ratu potvrdile veličinu i originalnost ukupnog Titovog stvaralačkog metoda i organizacijsko-konstruktivnih vojnih poduhvata od prvih omladinskih borbenih grupa na našim gradskim ulicama do armija kao strategijskih tela narodnog i revolucionarnog porekla i karaktera i opštejugoslovenskog organizacionog sastava.

Kao što se vidi, Titov doprinos na vojnoorganizacionom planu nije samo istorijskog i iskustvenog karaktera već i od fundamentalnog teorijskog značaja, čiju vrednost nije moguće lako proceniti.